המנצח שניגן את הקוסמוס

מאת גבע ששון

סרג'יו צ'ליבידאקה, המנצח האגדי של תזמורת ברלין, לא הסכים בחייו לשחרר את הופעותיו להקלטות מסחריות. בריאיון מאלף הוא מסביר מהו הערך הרוחני של מופע מוזיקלי חי מול קהל

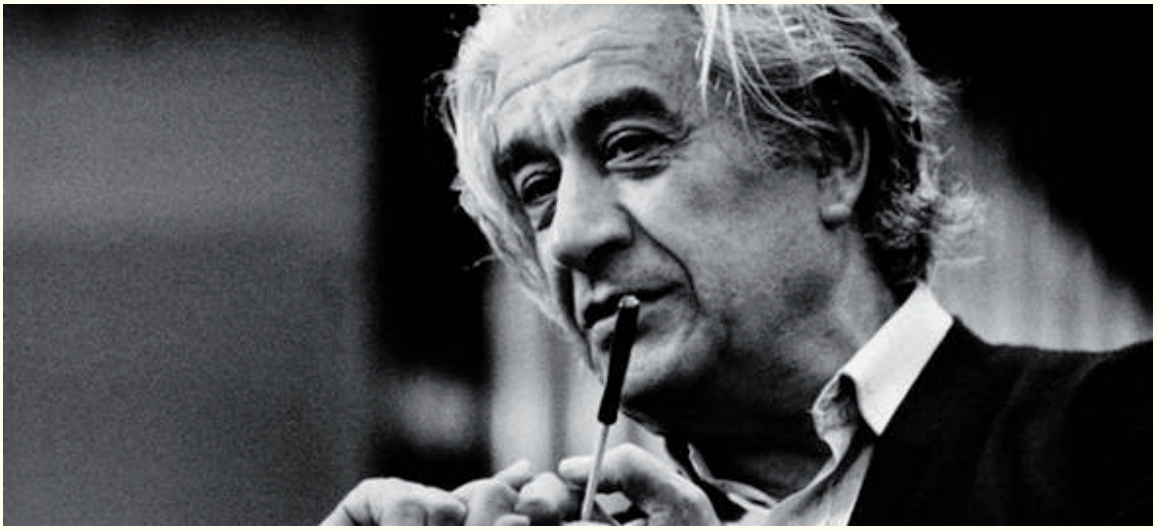

הזנה למוזיקה של המלחין האוסטרי ברוקנר הייתה עבורי כמו לחצות את תל אביב ברכב: כל רמזור פועל נגדך, פקקים בכל מקום, וכאשר סוף סוף אתה חושב שמצאת איזה מעקף, הגעת לרחוב ללא מוצא; וכך זה נמשך עד שאתה מגיע ליעדך עייף, חבול ומתוסכל. קרוב לשלושים שנה לא יכולתי להאזין ליצירות של ברוקנר. לטעמי, הן היו ארוכות, כבדות-תנועה ומורכבות, ואז, גיליתי ביוטיוב סרטון שבו מבצעת תזמורת ברלין את הסימפוניה הרביעית של ברוקנר בניצוח מיוחד במינו. לא האמנתי למשמע אוזניי: לראשונה, יצירה של ברוקנר נגעה בי. הקצב האיטי כבש אותי. התנודות הוסרו. כל העצירות וההפסקות הפכו זמן למחשבה וציפייה. עתה יכולתי לשבת בנוח וליהנות "מהנסיעה" ומהנוף המוזיקלי המפואר, כאשר כל הפרטים המסובכים מצאו את מקומם בפאזל הצלילים השלם. זה לא היה עוד קונצרט, אלא מופע של מנצח בעל יכולת מאגית, המהפנט את הקהל ולוכד את התזמורת בכבלי קסם. הופעה מרשימה של דמות תמירה, בעלת שיער שופע, סרוק למשעי לאחור, אך לעיתים גם מתנפנף ברוב רושם בקצב המוזיקה. בידיו הארוכות והסמכותיות ובגופו מלא המבע, המשתתף באופן פעיל במלאכת הניצוח, הוא הפיק מהתזמורת ביצוע מרתק שהרים את היצירה לגבהים נעלים. היה זה המנצח האגדי סרג'יו צ'ליבידאקה (Sergiu Celibidache). הניצוח והעיבוד של צ'ליבידאקה פתחו את אוזניי לברוקנר, וכאשר למדתי מאוחר יותר את משנתו המוזיקלית, הוא הרחיב גם את דעתי. כי תפיסתו המוזיקלית היא רוחנית ביסודה, ועליה ברצוני להתעכב.

האוזן והמיקרופון

צ'ליבידאקה (1912 - 1996) נולד ברומניה אך צמח ולמד בפריז ובברלין. בנוסף להתמחותו במוזיקה הוא היה גם בעל תארים וידע נרחב בפילוסופיה, מתמטיקה וזן-בודהיזם, שהשפיעו מאוד על גישתו המוזיקלית. את רוב חייו השקיע בניצוח ובניהול התזמורת הפילהרמונית של ברלין שאיתה גם יישם את הפילוסופיה המוזיקלית המיוחדת שלו. בעולם מודרני, חומרני ותחרותי כל כך, ובוודאי בעולם המוזיקלי שבו פעל, הוא דבק בהשקפה רוחנית שבאה לידי ביטוי באופן עבודתו האמנותית. בכל מהלך חייו הוא סירב לשחרר את הופעותיו להקלטות מסחריות, בטענה שהמאזין אינו יכול לקבל מחוץ לאולם הקונצרטים "חוויה טרנסנדנטלית". טענה זו סקרנה את המדיה, את קהילת המוזיקאים ואפילו מדענים שניסו לרדת לסוף דעתו. הרי מדובר היה באחד המנצחים החשובים של זמננו ואם מישהו רוצה לשמוע הקלטות מהקונצרטים שלו, עליו להסתפק בהקלטות בלתי חוקיות ובעלות איכות ירודה. לכן אין זה פלא שהוא היה מחוזר על ידי התקשורת.

והנה, לאחרונה צפיתי בריאיון שהעניק המאסטרו ב-1983 לטלוויזיה הצרפתית. בדיבור קולח ומחוות גופניות עזות הוא פורש להפליא את שיש לו לומר על מוזיקה. הוא לא משאיר למראיינת הרבה מקום לשאלות, הוא עונה על כולן מבלי שנשאלו. הוא מביט אך ורק אל תוך עיניה ולא מישיר אפילו פעם אחת מבט אל המצלמה. מבטו כמו לוקח מן המרחב את התשובות.

לשאלה מדוע הוא מסרב להקליט את יצירותיו הוא משיב בהרחבה, וגם צולל לעומק מהותה של המוזיקה:

"ראשית אנו חייבים להבין וגם להגיע להסכמה, מהי בעצם מוזיקה. כי למוזיקה יש הרבה אספקטים לא ידועים. אם נתחיל מהסוף, צריך לשאול מה זה קצב. לעצמי אני מפרש שזאת מציאות פיזית המגדירה את התנאים איך קולות המגיעים מכיוונים שונים מתאחדים. כדי להבין זאת, בואו נביט על מושג הזמן. בכל יחידת זמן יש כמות רבה של מידע. לענייננו, כמות רבה של צלילים אותם צריך לצמצם ליחידה אחת כי המוח שלנו יכול לעבד נתון אחד בכל פעם. שפע המידע שזורם אליו מצטמצם ליחידות בודדות. זהו טבעו של המוח וכך הוא פועל. לדוגמא, כאשר התזמורת מנגנת באחידות, באקורד אחד, וחליל אחד מנגן נמוך מדי, אנו חווים דואליות בין החליל לתזמורת. אם אבקש מהחלילן להגביה את הצליל שלו כך שצליל החליל ייכנס לתוך היחידה המוזיקלית של התזמורת, הדואליות תיעלם. מדוע? כי עצם התמזגותו של החליל עם התזמורת מבטלת את הדואליות. אנו לא יכולים לשמוע אותו יותר. המוח מטבעו לא יכול להפריד אותו כעת מתוך השלם. זו תפקידה של התזמורת, ליצור אחדות מכל כלי הנגינה. אני כמנצח על התזמורת חייב לצמצם ולתאם בין הצלילים של כל כלי הנגינה בכדי לעבור מאחד לשני, או לתת מדי פעם לכלי אחד או לקבוצת כלים לנגן מול התזמורת. זה מה שהמוח שלנו עושה, הוא קופץ בין יחידות מידע. מעלה את הראשונה ומשתחרר ממנה בכדי שיוכל לתפוש את הבאה אחריה.

> מדובר באחד המנצחים החשובים של זמננו, ואם מישהו רוצה לשמוע הקלטות מהקונצרטים שלו, עליו להסתפק בהקלטות לא חוקיות בעלות איכות ירודה

"וכאן אני שואל – האם המיקרופון שמקליט מוזיקה יכול לקלוט כמות כזאת של מידע כמו אוזן האדם? ההיפך הוא הנכון. המיקרופון לא יכול לקלוט כמות עצומה של מרכיבים ולכן הוא מתעלם משליש מהמידע, ויוצר אלמנטים חדשים משני השלישים הנותרים! מעצם טבעו האלקטרוני אין לו מספיק זמן לצמצם את המידע המוזיקלי הרב כי כמותו בלתי מוגבלת.

"באולם הקונצרטים, ככל שהיצירה מורכבת יותר, אנו מנגנים אותה יותר באיטיות. זאת פסיכולוגיה פשוטה וידועה. אם אנו קוראים ספרות מורכבת ומסובכת, כמו ג'ויס למשל, נחוץ לנו זמן רב יותר לצמצם את המידע בכדי להביא את ההתחלה והסוף לאחדות אחת, בכדי לגרום למוח להבין. כך גם במוזיקה, צליל אחד מתחיל כאן ושואף להגיע לשם. אבל "השָם" כבר קיים מההתחלה. כל תיבה מחוברת לתיבה שבאה אחריה ולפניה. זאת יחידה

אחת. אבל המוח קולט תיבה בכל פעם ומחבר אותן מבפנים. כל תיבה מכילה בתוכה את כולן. וגם את שיבוא בהמשך, מה שיֵצֵא ממנה. לכן, כל תיבה היא לא כאן ולא שם. כדי להבין זאת אני צריך להיות שם אבל גם כאן, בשני המקומות בעת ובעונה אחת. וכאן ההיגיון לא עובד! במוזיקה העבר הוא בריאה תמידית. ההווה תמיד כבול להתחלה ולסוף. אבל באותו הזמן הוא חופשי מכל המרכיבים שעלולים להשפיע על תפקודו המוזיקלי. לכן, ככל שמשהו מסובך יותר, כך נחוץ יותר זמן להבין אותו. ולכל המבקרים האומרים שהביצועים שלי איטיים מדי, אני אומר שהם כנראה חרשים מוזיקלית! הם שומעים רק את החלק הפיזי - התדר הישיר. אבל אני יכול לשמוע גם את התדרים הגבוהים יותר, שנקראים "הצליל האסטרלי" או "הצליל השמימי" שאותו אפשר למצוא במוזיקה של רוול או דביסי. מעין צמצום של צלילים גבוהים ונמוכים.

"לא לכל אחד יש אוזן לשמוע זאת. העימות הזה בין מוזיקת הגבהים למוזיקה הנמוכה כאן על האדמה, יוצר משהו שלא כל אחד יכול לשמוע. לכן, זה מצריך יותר זמן ביצוע של התזמורת. וכן, חינוך מוזיקלי מסוג אחר, המלמד להקשיב לאוקטבות גבוהות יותר. את זאת יודעים לעשות מלחינים גדולים. הם בונים יצירה מוזיקלית שנשענת לא רק על צלילים מהעולם הפיזי. המלחין נמצא בכל מקום בשמיעה רוחנית, ובכדי לגלות את הצלילים השמימיים צריך לנגן באיטיות. איך אפשר להיות אדיש לזה?

"אם בהאזנה מתרכזים רק בכלי אחד, אין צורך בהרבה זמן. אבל אם אתם רוצים להבין את הטוטליות שמניעה את הכל, אתם צריכים לדמיין "פריחה". להרגיש פריחה חזקה. כי רק כך אפשר להימצא במקום בו אני נמצא. ומשם אל הזיהוי האלוהי.

"המבקר לא יכול לעשות זאת כי הוא נשען על הזיכרון שמעכב אותו. לפעולה יצירתית אמתית אין זיכרון, ידיעה או מדע. כל הדברים האלה תמיד קשורים לעבר. לפעילות יוצרת אין תנאים מחוץ לעצמה, לכן היא חופשיה! כאשר אתם מאזינים באולם הקונצרטים בפעם הראשונה ליצירה מוזיקלית מסוימת, כאשר אתם מנותקים מן העבר, גם אתם הופכים ליוצרים. אתם מתרגשים מכיוון שחשתם דרך השמיעה את האמת, כשהייתם חופשיים.

"האזנה להקלטה אינה מציעה עושר כזה מרשים. המיקרופון לא יכול להקליט אותו. גם לא הקלטה דיגיטלית המפצלת את הצליל ל-1,600,000 חלקים ואחר כך מחברת אותם. מחברת לפי איזו אמת מידה? זו של המכונה! האם היא יכולה לדעת או לחוש מה באמת התרחש שם ברגע הנגינה? הרי לא היה שם רגע פיזיקלי שאפשר להקליט. היה שם טבע מוזיקלי רוחני שלא ייכנס להקלטה. לכן התקליט שעליו נחרט זיכרון ההקלטה שייך לעבר. וככזה לעולם לא יעניק למאזין חוויה אמתית וחופשיה. אם הוא נשאר בזיכרון אז הוא מחובר לעבר. ולכן אין כאן יצירה חופשית."

האדם ככלי נגינה של הקוסמוס

דבריו של סרג'יו נשמעים מוכרים. הם שולחים אותי להרצאותיו של שטיינר על מהותה של המוזיקה בקובץ GA283 הנקרא בעברית **העיקרון המוזיקלי וחווית הצליל באדם** (הוצאת תלתן). הסבריו של שטיינר יורדים לעומק חידת המוזיקה. מצד אחד, הוא קושר את האדם באופן מוזיקלי לקוסמוס. ומצד שני, החוויה המוזיקלית באדם אינה אלא תהודה לעיקרון המוזיקלי שעל פיו בנוי האדם. מכאן, המוזיקה לא יכולה הייתה להיות בחוויית האדם לולא הייתה בבסיס המבנה האנושי. בהרצאות אחרות, שטיינר מדגיש חזור והדגש כי השלד של האדם הוא כלי מוזיקלי במהותו המקורית. אמנם, במרחב הראייה שלנו הוא מופיע כעצם (המורכב מעצמות), אך אפשר לראותו גם כעדות דוממת להרמוניה של הספירות; השלד הוא כלי מוזיקלי שבו, באמצעות השירה או הדיבור של האדם, מהדהדת המוזיקה השמימית. ניתן לומר שהקוסמוס מנגן בישות האדם דרך הגוף האסטרלי שלו.

קשר מוזיקלי אפשר אולי למצוא ביחסים המספריים ההרמוניים בין חלקיו השונים של השלד ליחסים בין הצלילים במוזיקה - המרווחים (intervals), ואולי גם בשפה המשמרת בתוכה את הידע העתיק הזה, בצליל שמו הלטיני של השלד - skeleton (סולם צלילים).

על מושג הזמן בהקשר מוזיקלי אומר לנו שטיינר בהרצאה **אימפולסים של טרנספורמציה**

למען האבולוציה האמנותית של האדם (GA275) כך: "ביסודו של דבר, כל מה שקיים בגוף האתרי של האדם הוא ריתמוס, ריתמוס מחזורי של תנועה או פעילות, ויש לו אופי מרחבי רק במידה שהוא שוכן בגוף הפיזי [...] המוזיקה אינה תופסת מרחב, אלא נוכחת אך ורק בזמן. באופן דומה, מה שחשוב לגבי הגוף האתרי האנושי במציאות הוא המוביליות, התנועה, הפעילות המעצבת ברצף ריתמי או מוזיקלי לפעולת האיכות של הזמן. כמובן, קשה למוח האנושי לתפוס זאת, מאחר שהוא רגיל לקשר את הכול למרחב; אך כדי לקבל מושג ברור לגבי הגוף האתרי, עלינו לנסות להיעזר הרבה יותר ברעיונות מוזיקליים מאשר ברעיונות מרחביים."

> השלד הוא כלי מוזיקלי שבו, באמצעות השירה או הדיבור של האדם, מהדהדת המוזיקה השמימית. ניתן לומר שהקוסמוס מנגן בישות האדם דרך הגוף האסטרלי שלו

באותה הרצאה שטיינר מציין שהאדם יכול לפתח כוח רוחני כדי לשמוע את הפעילות היצירתית של המוזיקה הקוסמית. באמצעות פיתוח "האני" המנגן כביכול על חיי הנפש, יכול האדם לחדור אל מאחורי מסך עולם החושים הארציים.

כאשר צ'ליבידאקה משוחח בהתלהבות עם המראיינת על האיכויות הרוחניות האלה, היא אומרת: "אם כך, על פי תפיסתך, אתה מציג ממדים שאינם הממדים המוכרים לנו אצל האדם."

תשובת המאסטרו היא חד משמעית: "גם אם אנו, בני האדם, לא יכולים להבין את הממדים מעבר לאדם, אם זה מטאפיזי או מעֶבר לתלת ממד, עדיין זה האדם."

"האם אתה דתי בחייך הפנימיים?" היא שואלת.

"כן. אני מאוד דתי," הוא עונה, "אני מאמין במרכז קוסמי. מרכז של תנודות, רטט, שאנו בקשר תמידי אתו. את יכולה לקרוא לזה אלוהים. הכל בעולמנו הוא תנודות. ואם הכל פועל ברטט, אני מאמין שיש לכך מערכת התייחסות מרכזית. אחרת, איך אפשר לומר שצליל זה או אחר 'נגע בי'? זה אכן נכון ואמתי בהקשר למוזיקה. אני אוהב משהו או דוחה משהו, זה תמיד קשור למערכת מרכזית שמניעה אותנו. להיות אדיש לתופעות האלה לעומקן, זה לא אנושי. תמיד אנו מכוונים כלפי משהו. מוזיקה חייבת להיות מובנת רק בדרך הזאת. זו הדרך הקצרה לגילוי האדם ולקיומה של מערכת תנודות מרכזית."

"האם אתה חושב כך בגלל שכל עולמך הוא המוזיקה?"

"קשה לומר. זאת לא המוזיקה, זו האמנות. לכל אמנות יש מטרה אחת - החופש! מה זה מוזיקה? אנו אומרים "היא נהדרת", "היא נגעה בי, מניעה אותי". אבל זה לא זה. אלו פירושים. זה רק הפיתוי... ואז נשיכה. זה לא הצליל לבדו המעורר תגובה בתוך האדם. לצליל אין פירוש הקשור לעולם הרגשי שלנו. זאת לא הסיבה למה אנו שומעים מוזיקה או מנגנים אותה. הסיבה האמתית היא להשיג חופש. כאשר המאזין מרגיש חופשי מכל המרכיבים היחידניים של היצירה, הוא חש את השלמות. אז מופעל הדהוד נצחי שמביא משהו לחיים. והוא מרגיש זאת. במיוחד אצל ברוקנר, שם המאזין צריך לאָחֵד הרבה דברים - ניגודים, הפכים ובסוף... בום! הוא מרגיש חופשי. אם הוא יאמר בסוף הקונצרט, "זה היה נפלא", אז הוא לא חופשי. כי זה לא היה נפלא, זה היה אמתי. "יפה" הוא רק שלב בדרך ל"אמתי". ומהו האמתי? להיות מסוגל לחוש את החוויה של מרכז תנודות קוסמי. חוויית ההרגשה האמתית זהה אצל כל בני האדם. אם יש שינוי החוויה, זה רק בטבע הפיזי. מוזיקה משפיעה על כל אחד ואחת ללא הבדל, בממד הרוחי. לכן, מוזיקה מוקלטת לא יכולה להביא את האדם לחוויה מעל לפיזי. מוזיקה מוקלטת היא כמו תצלום של התעלסות."

אכן, לשאלה המורכבת מהי מוזיקה אין תשובה פשוטה. לאורך השנים שטיינר, שופנהאואר ואחרים הרחיבו את דעתי בנושא, אולם עתה, לאחר שצפיתי בריאיון המכונן הזה עם צ'ליבידאקה, הרגשתי שזו שעה מיוחדת שבה נזרעו זרעים חדשים בשדות התובנה המוזיקלית שלי.